

Bartosz Smolik

Uniwersytet Wrocławski

Współczesny nacjonalizm w Europie — próba charakterystyki wybranych aspektów

Słowa kluczowe: nacjonalizm, myśl polityczna, ekstremizm, populizm, neotrybalizm, przestrzeń przepływów

Wprowadzenie

Celem niniejszego artykułu jest charakterystyka, zyskującego coraz większą popularność w Europie, współczesnego typu nacjonalizmu. Jego początki sięgają lat 60. XX wieku, a dalszy rozwój dotyczy głównie ówczesnej Europy Zachodniej. Obecnie jednak, w jednoczącej się Europie, wyszczególnienie to zdaje się zanikać. Jeden typ nacjonalizmu może obejmować wiele pojedynczych i często dość zróżnicowanych przykładów (nacjonalizmów), zauważalnych zarówno w Europie Zachodniej, jak i Środkowo-Wschodniej czy Południowej¹. Zamierzeniem autora jest zatem uwidocznienie wybranych aspektów, które charakteryzują wschodzące nacjonalizmy, często występujące pod postacią ruchów skrajnie prawicowych, zarówno ekstremistycznych jak i populistycznych².

¹ Głównym orędownikiem podkreślenia za pomocą używania liczby mnogiej daleko idącej odrębności i różnorodności ideologii nacjonalistycznych jest B. Grott w: *Nacjonalizm czy nacjonalizmy (Zamiast wstępu)*, [w:] *Nacjonalizm czy nacjonalizmy? Funkcja wartości chrześcijańskich, świeckich i neopogańskich w kształtowaniu idei nacjonalistycznych*, red. *idem*, Kraków 2006, s. 10–11.

² Ponieważ odróżnienie ekstremizmu od populizmu nie jest zbyt precyzyjne, na potrzeby niniejszej publikacji za ekstremistyczne będą uznawane idee i ruchy kwestionujące system liberalno-demokratyczny, współczesną demokrację parlamentarną, a także demokratyczny porządek konstytucyjny. Do ruchów populistycznych autor zalicza natomiast łagodniejszą wersję ideologii i ruchów nacjonalistycznych, których reprezentanci, pomimo często nieprzebiegającej w słowach krytyki, nie zamierzają rezygnować z liberalnej demokracji i sami chętnie korzystają z procedur demokratycznych, uczestnicząc w wyborach. Granica pomiędzy obydwiema ideami i reprezentującymi je ruchami jest płynna, ponieważ populizm poprzez dążenie do ograniczenia idei pluralizmu na rzecz monizmu, nieuznawanie kompromisów, dążenie do reform systemu demokratycznego, w aspekcie proceduralnym, a także opozycję wobec istniejącego w danym państwie *status quo* może przesuwac się w stronę ekstremizmu. A. Moroska-Bonkiewicz, *Słowo wstępne. Wprowa-*

Rzeczą niezbędną wydaje się wyróżnienie kilku znaczeń, a zarazem płaszczyzn analizy tego fenomenu. Zdaniem A.D. Smitha nacjonalizm jako zjawisko polityczne może występować na co najmniej kilku następujących płaszczyznach: a) sfera szeroko pojętej myśli politycznej, b) ruch polityczny, c) uczucia, d) proces narodotwórczy, e) wreszcie, symbolika i język nacjonalizmu³. Trzeba podkreślić, iż nacjonalizm nie musi się ograniczać wyłącznie do sfery politycznej. Poza obszarem polityki i polityczności tego terminu używa się również w dziedzinie kultury, sztuki, literatury, muzyki, sportu czy ekonomii. Należy odnotować fakt sporej dyfuzji idei i przemieszczania się ich pomiędzy wyżej wymienionymi płaszczyznami. W niniejszej analizie najważniejsza będzie sfera myśli politycznej, abstrahowanie od pozostałych obszarów jest jednak praktycznie niemożliwe, toteż w drugiej kolejności pojawi się tu zagadnienie współczesnych ruchów nacjonalistycznych.

Spółeczne uwarunkowania nowych form nacjonalizmu w świetle teorii socjologicznych

Zdaniem niektórych socjologów wraz ze słabnięciem państw narodowych i postępującym procesem integracji europejskiej tożsamość wspólnotowa w Europie została uwolniona od dotychczasowych zależności i stała się rezultatem wolnego przetargu, swobodnej twórczości i inicjatywy politycznej. Jedną z konsekwencji takiego stanu rzeczy jest powrót do starć i utarczek o charakterze plemiennym. Ma to miejsce na terenie, na którym — jak się wydawało — identyfikacje plemienne dawno już ustąpiły miejsca zinstytucjonalizowanej tożsamości narodowej⁴.

Powyzsza obserwacja wychodzi naprzeciw koncepcji trybalizmu czy raczej, dla odróżnienia okresu Europy plemiennych, neotrybalizmu M. Maffesoli. Autor ten określa neotrybalizm przede wszystkim jako zjawisko kulturowe, dopiero w dalszej kolejności polityczne, gospodarcze czy społeczne⁵. Zdaniem Maffesoli proces plemienny „skażił” całość takich instytucji społecznych, jak: uniwersytet, prasa, polityka, związek zawodowy, administracja, kluby, edukacja, praca społeczna, patronat, Kościoły. Rzutuje on z kolei na sieci wpływów, koleżeństwa, gdzie główną rolę odgrywają więzi emocjonalne („afekt, odczucia, emocje”). Zdaniem autora, społeczeństwa plemienne charakteryzuje zatem „emocjonalne rozproszenie stadne”. Tym różnią się one od racjonalnie pomyślanych i zorganizowanych społeczeństw okresu modernistycznego⁶.

dzenie do badań nad ekstremizmem, [w:] *Ekstremizm polityczny we współczesnym świecie*, red. A. Moroska-Bonkiewicz, Wrocław 2012, s. 10–11.

³ A.D. Smith, *Nationalism and Modernism. A Critical Survey of Recent Theories of Nations and Nationalism*, London-New York 1998, s. 187.

⁴ Z. Bauman, *Ponowoczesność jako źródło cierpienia*, Warszawa 2000, s. 389.

⁵ M. Maffesoli, *Czas plemion. Schyłek indywidualizmu w społeczeństwach ponowoczesnych*, Warszawa 2008, s. 6.

⁶ *Ibidem*, s. 13.

Zamiast racjonalnego, mieszczańskiego myślenia okresu nowoczesności pojawia się zbiorowa emocja widoczna w sieci niewielkich komórek towarzyskich⁷. Neotrybalizm oznacza zatem, że dotychczasowe, stabilne więzi społeczne opierające się na tradycyjnym podziale klasowym, są zastępowane przez nowe więzi o charakterze często o podłożu emocjonalnym, grupy związane poprzez „dostrajanie się”. Cechuje je duża płynność, tymczasowe zrzeszanie się i rozpraszanie⁸. Maffesoli zwraca również uwagę na zjawisko sieci, wymykające się wszelkiego rodzaju centralności, a czasem również racjonalności. Inspiracją dla neotrybalistycznego zjawiska sieci są dla niego wczesnochrześcijańskie wspólnoty religijne⁹. Współczesne przykłady tak rozumianego uspołecznienia mają już jednak charakter raczej mało religijny¹⁰. W rozważaniach Maffesoliego nie brakuje również sprzeczności. Na przykład w opisywanych przez siebie związkach doszukuje się wielu cech rodziny — owej „stałej antropologicznej”, co z kolei trudno byłoby pogodzić z płynnością i tymczasowością¹¹. Trudno nie zgodzić się z Baumanem, który za Maffesolim określa powyższe wspólnoty jako „nowoplemiona”. Ich organy miałyby tylko szczątkową władzę wykonawczą i ograniczoną kontrolę nad przepływem swoich członków. Ponadto, mogą one równie szybko zniknąć, jak się pojawiły, gdy tylko osłabnie ich siła przyciągania¹².

Pomimo różnych zastrzeżeń autor niniejszej pracy uważa, że powyższy opis procesów, którym podlegają współczesne społeczeństwa, może się okazać cenny dla zrozumienia przemian w ruchach nacjonalistycznych. Nie chciałby jednak utożsamiać się z często luźnymi przemyśleniami Maffesoliego, lecz skłania się ku akceptacji jego głównej myśli dotyczącej plemienności współczesnych społeczeństw po stadium ich modernizacji. Maffesoli nakłada na niedawny jeszcze schemat stratyfikacji społecznej nową siatkę podziałów opartą na często efemerycznych, ale nierzadko też hermetycznych grupach społecznych. W opinii autora, mimo istotnych różnic, schemat ten może się sprawdzać zarówno w zachodniej, jak i wschodniej części Europy.

Podobną funkcję eksplikatywną może spełnić koncepcja „społeczeństwa sieci” M. Castellsa. Autor ten z kolei większą uwagę zwraca na rewolucję technologii informacyjnych, z zastrzeżeniem, że technika nie determinuje społeczeństwa¹³. Zdaniem Castellsa współczesne społeczeństwa są skonstruowane wokół przepływów: kapitału, informacji, technologii, organizujących interakcji obrazów, dźwięków i symboli. Towarzyszy temu koncepcja „przestrzeni przepływów” (*space of flows*) rozumianej jako „ma-

⁷ *Ibidem*, s. 37.

⁸ *Ibidem*, s. 120, 122.

⁹ *Ibidem*, s. 134–135.

¹⁰ *Ibidem*, s. 118.

¹¹ *Ibidem*, s. 147.

¹² Osobny problem stanowi zastosowane przez niego porównanie do Kantowskiej wspólnoty estetycznej. Z. Bauman, *Wieloznaczność nowoczesna. Nowoczesność wieloznaczna*, Warszawa 1995, s. 284–285. Bauman w innej publikacji nawiązuje do pojęcia „tłumu psychologicznego” G. Le Bona i proponuje „tłum szczątkowy” lub „resztkowe plemiona”. Zob. Z. Bauman, *Etyka ponowoczesna*, Warszawa 1996, s. 192.

¹³ M. Castells, *Społeczeństwo sieci*, Warszawa 2011, s. 46.

terialna forma wsparcia procesów dominujących w społeczeństwie informacyjnym¹⁴. Szczegółowy wywód autora na ten temat jest dość skomplikowany, toteż przedstawiono go w dużym skrócie.

Castells w swojej koncepcji społeczeństwa sieci bierze pod uwagę ruchy społeczne występujące przeciwko nowemu porządkowi globalnemu. Zalicza do nich zapatystów, amerykańską Milicję i Patriotów, *Asum Shinrikyo* w Japonii, Al-Kaidę oraz antyglobalistów. Ich tożsamość ma być oparta na specyfice kulturowej i na pragnieniu zyskania kontroli nad własnym przeznaczeniem. Sprzeciwiają się oni globalistycznemu przeciwnikowi w imię wyższego celu społecznego, chociaż różnią ich wartości, ku którym pragną podążać. Castells uważa, że są to ruchy reaktywne i defensywne. Brakuje im jakiegoś projektu społecznego, jeśli nawet proponują pewne wizje alternatywnego społeczeństwa¹⁵. Autor wyraźnie odróżnia je od ruchów ekologicznych i feministycznych uznawanych przezeń za „raczej aktywne niż reaktywne”. Nawet ruchy antyglobalistyczne (czy raczej alterglobalistyczne) nie zasługują jego zdaniem na miano takich, które dostarczają kompleksowej i w miarę spójnej wizji rozwoju ludzkości, poza samym tylko żądaniem demokratyzacji globalnych instytucji¹⁶.

Zastosowany przez autora podział na dwa rodzaje ruchów: fundamentalistycznych i postępowych, lub też opierających się na tożsamości oporu czy też tożsamości projektu, nie jest zbyt przejrzysty i wzbudza pewne zastrzeżenia, wskazujące na zbyt daleko idące uproszczenia¹⁷. Przede wszystkim jest to jednak zestawienie dość wybiórcze. Castells nie uwzględnia w nim na przykład europejskich ruchów ekstremistycznych, szczególnie odwołujących się do szeroko rozumianej ideologii nacjonalistycznej. Mają one wiele cech zaliczanych przez autora do fundamentalistycznych, jak: tożsamość oparta na różnie rozumianej specyfice kulturowej, w tym zwłaszcza silnym tradycjonalizmie, niechęć do globalizacji. Ruchy te nie dysponują również jedną zwartą wizją przyszłości.

O ile w pierwszej z wyżej wspomnianych teorii zasadniczym asumptem do rozważań autora jest kultura, o tyle w drugiej analogiczną rolę spełniają techniki informacyjne. Na analizie Castellsa w mniejszym stopniu odbija się specyfika Francji i samej Europy¹⁸. Jest ona bardziej ogólnoświatowa, żeby nie powiedzieć globalna, co zresztą zostało poprzedzone badaniami empirycznymi przeprowadzonymi przez autora na kilku kontynentach.

Wspomniane koncepcje uwidaczniają słabnięcie dotychczasowych państwowości określanych jako modernistyczne. Obaj autorzy wskazują na korelację pomiędzy nowymi procesami społecznymi a słabnięciem państw narodowych. Nowe ruchy o charakterze ekstremistycznym i populistycznym, nawiązujące do ideologii nacjonalistycznej, są zatem jednym z fenomenów nowych form społecznych. Dzieje się tak pomimo ich

¹⁴ *Ibidem*, s. 436.

¹⁵ *Idem*, *Siła tożsamości*, Warszawa 2009, s. 156.

¹⁶ *Ibidem*, s. 152.

¹⁷ F. Stalder, M. Castells. *Teoria społeczeństwa sieci*, Kraków 2012, s. 118.

¹⁸ Na przykład podstawa odchodzącego do lamusa indywidualizmu to typ myślenia reprezentowany przez burżuazję. Jest to ujęcie silnie związane z zachodnim stylem życia. Zdaniem autora globalizacja przyczyniła się do wyczerpywania się silnie racjonalistycznego modelu Zachodu. *Ibidem*, s. 189, 190.

niechęci do takich przejawów współczesności, jak: globalizacja, wielokulturowość, integracja europejska oraz często deklarowanego silnego tradycjonalizmu. Pomimo niezadko podkreślonej odrębności i ekskluzywności — zwłaszcza w przypadku ruchów ekstremistycznych — podlegają one tym samym prawom co reszta społeczeństwa.

W kierunku nacjonalizmu środowiskowego — dyfuzja ideologii nowej skrajnej prawicy

Od lat 90. ubiegłego wieku w Europie Zachodniej dostrzegane są istotne przemiany dokonujące się pośród partii skrajnie prawicowych. Dlatego badacze zajmujący się tą problematyką, dokonują podziału na starą skrajną prawicę oraz nową skrajną prawicę. Pierwsze z wymienianych partii utożsamiano z neofaszyzmem i antysystemowością. Drugie miały stanowić typ postindustrialny, być produktami przemian społecznych i kryzysu tradycyjnych partii politycznych. W sferze ideologicznej natomiast charakteryzowały się akcentowaniem tradycyjnych wartości kulturowych oraz nacjonalizmu, ksenofobii, wysuwaniem takich haseł, jak: ład, porządek i silne państwo. Stanowiły neo-konserwatywną reakcję na zmiany zachodzące w systemie akceptowalnych wartości¹⁹.

Zdaniem P. Ignaziego ugrupowania nowego typu dostarczały bardziej przekonującej odpowiedzi na narastające żądania i potrzeby powstające w postindustrialnych społeczeństwach. Wśród nich pojawiają się między innymi potrzeba obrony naturalnych społeczności przed przybyszami z innych krajów, odpowiedź na kryzys tożsamości wynikający z atomizacji zachodnich społeczeństw, potrzeba zachowania prawa i porządku, potrzeba zachowania harmonii i bezpieczeństwa, a także potrzeba charyzmatycznego lidera. Nowa skrajna prawica wychodziła także naprzeciw szeroko odczuwanej irytacji wywołanej przez słabości systemu demokracji parlamentarnej²⁰.

Z politycznego punktu widzenia ugrupowania nowej skrajnej prawicy były reakcją na powstającą w Europie Zachodniej „nową lewicę”. Stanowiły autorytarną odpowiedź na jej „lewicowo-liberalny” postmaterializm ogniskujący się wokół pytania: jakie wartości powinny zwyciężyć w nowej, postindustrialnej erze. Zdaniem A. Cole ugrupowania nowej skrajnej prawicy miały zatem w większym stopniu eksponować inne argumenty pozaekonomiczne niż wartości nacjonalistyczne i tradycjonalistyczne²¹. W literaturze przedmiotu panuje pogląd, że rekrutują one swych zwolenników spośród osób poszkodowanych w wyniku modernizacji (*losers of modernisation*)²². Ich niechęć, czy może raczej lęk, wobec imigrantów wynika zatem często z niskich kwalifikacji zawodowych

¹⁹ J. Jankiewicz, *Nowa skrajna prawica w wybranych państwach Europy Zachodniej*, Toruń 2007, s. 20–21.

²⁰ P. Ignazi, *Re-emergence of the extreme right in Europe*, „Reihe Politikwissenschaft” 1995, nr 21, s. 6.

²¹ A. Cole, *Old right or new right? The ideological positioning of parties of the far right*, „European Journal of Political Research” 2005, nr 44, s. 208–209.

²² C. Mudde, *The populist radical right: a pathological normalcy*, „West European Politics” 33, 2010, nr 6, s. 8.

i częściej konieczności rywalizacji na rynku pracy z tanią siłą roboczą z krajów rozwijających się oraz środkowo- i wschodnioeuropejskich²³.

Początkowo zawężenie spektrum postulatów programowych do imigrantów wydało się cechą oddzielającą nową skrajną prawicę od partii o ideologii i charakterze neofaszystowskim. Inną cechą odróżniającą ich programy od starej skrajnej prawicy miał być gospodarczy neoliberalizm²⁴. W miarę przejmowania elektoratu wywodzącego się z klasy robotniczej ich neoliberalizm ulegał ograniczeniu, jak miało to miejsce w przypadku Frontu Narodowego we Francji.

Przykład Frontu Narodowego okazał się także bardzo brzemienny w skutkach dla rozwoju całej skrajnej prawicy w Europie Zachodniej. Jego sukces odniesiony w połowie lat 80. XX wieku katalizował proces ponadnarodowej dyfuzji typów partii i ich schematów działania, ale również i głoszonych przez nie ideologii. Dyfuzja w dziedzinie tej ostatniej odnosiła się do etnonacjonalizmu, etnopluralizmu oraz retoryki wymierzonej w establishment polityczny tych krajów²⁵. Obejmowała również także hasła „trzeciej pozycji”²⁶.

Etnopluralizm rozumiany jest jako wiara w istnienie permanentnych i naturalnych różnic pomiędzy grupami ludzi, w tym zarówno między społecznościami o charakterze rasowym, jak i etnicznym. Różnice te nie oznaczają jednak braku równoważności. Członkowie tych społeczności powinni zatem żyć wewnątrz nich, a one same niezależnie od siebie. Ludzie mają zatem prawa i obowiązki związane ze swoją „naturalną drogą” rozwoju²⁷. Etnopluralizm uznaje się za przeciwieństwo lewicowego multikulturalizmu — koncepcji zakładającej zachowanie przez imigrantów kultur krajów ich pochodzenia, jednak przy akceptacji i kulturowaniu różnorodności kulturowej (np. językowej czy religijnej)²⁸. Uznaje się go też jednak za próbę odcięcia się ugrupowań nowej prawicy od rasizmu biologicznego czy też idei supremacji białej rasy²⁹. Jest on ideologią wymierzoną przede wszystkim w imigrantów i z tego punktu widzenia może znaleźć uzasadnienie głównie w społeczeństwach Europy Zachodniej, gdzie już od dłuższego czasu goszczą spore rzesze ludności napływowej z krajów Afryki i Azji.

Przykładem pojawienia się etnopluralizmu na gruncie polskim jest ekstremistyczna ideologia Narodowego Odrodzenia Polski (NOP). Fakt ten może świadczyć o dyfuzji antyimigranckich elementów programowych ugrupowań zachodnioeuropejskich

²³ J. Rydgen, *The sociology of radical right*, „Annual Review of Sociology” 33, 2007, s. 250.

²⁴ R. Karapin, *Radical-right and neo-fascist parties in Western Europe*, „Comparative Politics” 30, 1998, nr 2, s. 218.

²⁵ J. Rydgen, *Is extreme right-wing populism contagious? Explaining the emergence of a new party family*, „European Journal of Political Research” 2004, nr 44, s. 413, 416.

²⁶ Szerzej na ten temat zob. J. Tomaszewicz, *Między faszysmem a anarchizmem. Nowe idee dla nowej ery*, Pyskowice 2000, s. 29–33.

²⁷ C. Mudde, *The Ideology of the Extreme Right*, Manchester-New York 2002, s. 187.

²⁸ J. Rydgen, *op. cit.*, s. 427; *Słownik socjologii i nauk społecznych*, red. G. Marshall, Warszawa 2004, s. 349.

²⁹ M. Minkenberg, *The Radical Right in Europe: An Overview*, s. 16, <https://portal.dnb.de/opac.htm?method=showFullRecord&currentResultId=%22Michael%22+and+%22Minkenberg%22%26any&currentPosition=2> (dostęp: 30.10.2014).

w krajach, które jak dotąd nie stanowiły miejsc docelowych emigracji zarobkowej³⁰. Dla ideologów NOP oddzielność ras i ich wzajemny szacunek stanowią jeden z warunków zażegnania antagonizmów wewnątrz społeczeństw i zachowania pokoju na świecie. Rasa współtworzy tożsamość narodową, będącą nie do osiągnięcia w społeczeństwie „chaosu rasowego i kulturowego”³¹. Równocześnie odrodzeniowcy odżegnują się od rasizmu rozumnego jako hierarchizacja ras lub ich podział na lepsze i gorsze³². Etnopluralizm pojawia się również w ideologii polskich autonomicznych nacjonalistów. Uznają go za ostateczne zakwestionowanie anachronicznego egoizmu narodowego i poszanowanie każdej tożsamości narodowej bez głoszenia potrzeby podporządkowania sobie jakiejś wspólnoty narodowej³³.

Innym przykładem dyfuzji ideologii ekstremistycznej wśród ugrupowań nowej skrajnej prawicy jest ideologia „trzeciej pozycji” (inaczej terceryzm). Głosiła ona konieczność podążania trzecią drogą. Nie jest jednak aż tak popularna jak etnopluralizm. Ideologia ta pierwotnie była reprezentowana przez *International Third Position* (ITP) — rodzaj międzynarodówki nacjonalistycznej — a następnie przez jej nowe wcielenie w postaci *European National Front* (ENF)³⁴.

Ideologia „trzeciej pozycji” nawiązuje do idei szeroko pojętej „trzeciej drogi”. Co ciekawe, w jej ramach pojawiło się również wiele elementów zapożyczonych z ruchów lewicowych³⁵. Stanowi ona rodzaj rewolucyjnego nacjonalizmu, oficjalnie odrzucającego zarówno kapitalizm, jak i socjalizm, a faktycznie próbującego dokonywać synkretycznego połączenia elementów z nich zaczerpniętych. Ideologia „trzeciej pozycji” — jak głoszą jej propagatorzy — atakuje duchową „otchłań” miejskiego materializmu i systemu liberalno-kapitalistycznego. Sięga do twórczości Juliusa Evoli i Corneliusa Zelea Codreanu i głosi ideę stworzenia „nowego człowieka” w formie koncepcji „politycznego żołnierza”, rozpropagowanej przez D. Hollanda koncepcji³⁶.

³⁰ *Deklaracja Zasad Trzeciej Pozycji*, „Szczerbiec” 1998, nr 3–4, s. 10; W. Plachy, *Zbrodnia rasizmu*, „Szczerbiec” 1995, nr 1, s. 19; R. Larkowski, *Obrona białej rasy*, „Szczerbiec” 1995, nr 5, s. 4–5; R. Fiore, *Rycerze białej rasy*, „Szczerbiec” 1995, nr 8–9, s. 8; R. Larkowski, *Demony antyrasizmu*, „Szczerbiec” 1999, nr 3–4, s. 12.

³¹ D. Mikula, *Separatyzm rasowy*, „17: Cywilizacja Czasów Próby” 2010, nr 3, s. 10.

³² J. Tomasiewicz, *Narodowe Odrodzenie Polski i jego wizja „Katolickiego Państwa Narodu Polskiego” jako współczesna wersja narodowego radykalizmu*, [w:] *Różne oblicza nacjonalizmów. Polityka — Religia — Etos*, red. B. Grott, Kraków 2010, s. 184.

³³ A. Majewski, *Kim są Autonomiczni Nacjonaści*, <http://www.fronda.pl/a/kim-sa-autonomiczni-nacjonalisci,19218.html> (dostęp: 30.10.2014).

³⁴ W styczniu 2003 roku w czasie zjazdu zjednoczeniowego Frontu Hiszpańskiego kilka uczestniczących w nim organizacji podpisało „Deklarację Współpracy na rzecz Europejskiego Frontu Narodowego”. M. Lewandowski, *Nacjonalizm Narodowego Odrodzenia Polski w świetle analizy zawartości pisma „Szczerbiec”*, Radzyń Podlaski 2004, s. 51–52.

³⁵ A. Mammone, *Eternal return? Faux and contemporarization of neo-fascism across Britain, France and Italy*, „Journal of Contemporary European Studies” 2009, nr 2, s. 178.

³⁶ N. Copsey, *Contemporary British Fascism*, London 2008, s. 34; D. Holland, *Polityczny żołnierz*, Warszawa 1999, s. 13–18. Szerzej na temat korzeni ideologii ITP zob. A. Meller, *Międzynarodówka nacjonalistyczna jako przeciwwaga dla globalizacji. Polityka zagraniczna III RP w ocenie polskich integralnych nacjo-*

W ramach ideologii terceryzmu propaguje się ideę możliwie najszerszego upowszechnienia środków produkcji i usług wśród wszystkich czynnych zawodowo członków społeczeństwa. Ma to być z kolei materializacja koncepcji dystrybucjonizmu znanego brytyjskiego pisarza katolickiego G.K. Chestertona oraz bliskiego mu ideowo H. Belloc'a. Koresponduje z tym dążenie do decentralizacji władzy państwowej oraz tradycjonalizm katolicki wielu ideologów „trzeciej pozycji”. Ten ostatni z kolei wyraźnie odróżnia tercerystów od ugrupowań „trzeciej drogi” głoszących neopoganizm lub odzégnujących się od jakiegokolwiek religii³⁷.

Zarówno w przypadku etnopluralizmu, jak i ideologii „trzeciej pozycji” można mówić o jawnych zapożyczeniach elementów programowych z ideologii pokrewnych ideowo organizacji nowej skrajnej prawicy. Trudno tu mówić o samorodnym ich powstaniu w wyniku takich, a nie innych warunków lokalnych. Podobnie rzecz przedstawia się w przypadku antysyjonizmu propagowanego przez niektóre ugrupowania skrajnej prawicy³⁸.

Mniej ewidentna dyfuzja współczesnych prawicowo-ekstremistycznych elementów programowych występuje również w wypadku krytyki globalizacji czy wymienianych przez Casa Muddiego: ksenofobii, antydemokratyzmu, populizmu, resentymentów antypartyjnych, ideologii silnego, lecz ograniczonego państwa (przejawiającego się w postaci praworządności i militarizmu), postawy proekologicznej, światopoglądu etycznego³⁹. W opinii autora w tym wypadku bezpośrednie zapożyczenia mogą pochodzić z innych źródeł, a w każdym razie trudniej byłoby udowodnić wspomnianą już dyfuzję, choć nie można jej również wykluczyć.

Niewątpliwie, do pojawienia się powyższych elementów w niemałym stopniu przyczyniły się warunki sprzyjające powstaniu nowej skrajnej prawicy. Zdaniem P. Norris można do nich zaliczyć między innymi: postindustrialną ekonomię, utratę dotychczasowych tożsamości i fragmentaryzację kultury i multikulturalizm, pojawienie się lub wzrost podziałów socjokulturowych, coraz szersze niezadowolenie i rozczarowanie polityczne, zanikanie różnic w programach tradycyjnych partii politycznych, wzrost ksenofobii i rasizmu, kryzys ekonomiczny i bezrobocie, reakcję na pojawienie się Nowej Lewicy i partii zielonych (tzw. nowa polityka), proporcjonalny system wyborczy, doświadczenia związane z referendum redukującymi stare podziały partyjne⁴⁰. Nietrudno

---

nalistów na przykładzie koncepcji Narodowego Odrodzenia Polski (1994–2004), [w:] Polityka zagraniczna III RP. 20 lat po przełomie, t. I, red. A. Jarosz, K. Olszewski, Toruń 2011, s. 251–253.

³⁷ G.D. Macklin, *Co-opting the counter culture: Troy Southgate and National Revolutionary Faction*, „Patterns of Prejudice” 2005, nr 3, s. 301.

³⁸ Antysyjonizm, często kojarzony z antysemityzmem dzieli ugrupowania skrajnej prawicy w Europie. Oprócz zdecydowanych przeciwników Izraela i syjonizmu — jak na przykład polski NOP — istnieją również ugrupowania przejawiające sympatie wobec nich. Wśród nich można odnaleźć wiele populistycznych partii brytyjskich oraz między innymi Interes Flamandzki (Belgia), Ruch Odnowy (Serbia) i Liberalno-Demokratyczną Partię Rosji (Rosja). C. Mudde, *Populist Radical Right in Europe*, Cambridge 2007, s. 83, 194.

³⁹ C. Mudde, *The Ideology...*, s. 187–189.

⁴⁰ P. Norris, *Radical Right: Voters and Parties in the regulated market*, s. 4, http://www.hks.harvard.edu/fs/pnorris/Acrobat/Radical_Right/Chapter%201.pdf (dostęp: 30.10.2014).

do tego wszystkiego dołączyć akcentowaną przez G. Standinga niepewność zatrudnienia i rozszerzającą się tym samym globalną rzeszę prekariatu⁴¹.

Należy zaznaczyć, że wymienione powyżej elementy programowe stanowią *novum* w stosunku do pozostałości po klasycznym, nowoczesnym nacjonalizmie, w postaci mitu homogenicznego społeczeństwa, a przede wszystkim zasady, że jednostki polityczne (państwa) powinny pokrywać się z jednostkami narodowościowymi⁴². Jest to dziedzictwo przeszłości, a nie symbol nowych czasów.

„Międzynarodówki nacjonalistyczne”

Przepływowi ideologii oraz pojedynczych idei skrajnej prawicy sprzyjają powstające od lat 90. ubiegłego wieku „międzynarodówki nacjonalistyczne” oraz partie o charakterze europejskim. Wśród nich można wyróżnić: Euronat, NordNat, Sojusz Europejskich Ruchów Narodowych, wreszcie Europejski Front Narodowy. Euronat powstał w 1997 roku głównie z inicjatywy J.-M. Le Pena jako platforma wyborcza w wyborach do Parlamentu Europejskiego. W jej skład wchodziły między innymi: francuski Front Narodowy, Brytyjska Partia Narodowa, hiszpańska Narodowa Demokracja, włoski Ruch Socjalny-Trójkolorowy Płomień, szwedzcy Narodowi Demokraci oraz holenderska Nowa Prawica. W latach 2004–2009 Euronat posiadał ośmiu deputowanych w Parlamencie Europejskim⁴³.

Następcą Euronatu jest powstały w październiku 2009 roku Sojusz Europejskich Ruchów Narodowych (AENM, *Alliance of European National Movements*). W tym wypadku głównym inspiratorem był węgierski Jobbik. W jego skład wchodzi obecnie (październik 2014 roku) takie ugrupowania, jak: węgierski Jobbik, Brytyjska Partia Narodowa, włoski Ruch Socjalny-Trójkolorowy Płomień, hiszpański Ruch Społeczno-Republikański, portugalska Partia Narodowego Odrodzenia, szwedzcy Narodowi Demokraci. W październiku 2011 roku z Sojuszu wystąpił francuski Front Narodowy, by przystąpić do mniej radykalnego Europejskiego Sojuszu na Rzecz Wolności⁴⁴.

Z kolei (EAF, *European Alliance for Freedom*) skupia ugrupowania eurosceptyczne o nieco łagodniejszym obliczu ideowym. Podobnie jak w przypadku AENM jego człon-

⁴¹ Autor z niepokojem konstatuje osłabienie partii politycznych głównego nurtu, słabą aktywność polityczną wyborców w Wielkiej Brytanii, wzrost liczby osób niezaangażowanych politycznie w wieku poniżej trzydziestu pięciu lat oraz niską frekwencję wyborczą. Równocześnie we Włoszech, Wielkiej Brytanii i Szwecji oraz USA coraz większe sukcesy zaczyna odnosić skrajna prawica. G. Standing, *Prekariat. Nowa niebezpieczna klasa*, Warszawa 2014, s. 292–301.

⁴² J. Jankiewicz, *op. cit.*, s. 22.

⁴³ M. Mareš, *Far right networks in Northern and Eastern Europe*, s. 3, http://cenaa.org/analysis/wp-content/uploads/2013/02/Mares_final.pdf (dostęp: 31.10.2014); S.L. Bennett, *Neuropa 2.0: Jobbik, AENM, and the Nationalist Alternative Model to European Integration*, s. 5, <http://nicholasnicoletti.com/EU%20Conference/Paper%20Submissions/Bennett,%20Stevem%20-%20Neuropa%202.0.pdf> (dostęp: 31.10.2014). Lista partii członkowskich jest dość płynna i przez to trudna do ustalenia. Zob. C. Mudde, *The populist radical right parties in Europe...*, s. 177.

⁴⁴ S.L. Bennett, *op. cit.*, s. 5; *Far-right European Parties forge alliance*, <http://www.eubusiness.com/news-eu/politics-parties.13f> (dostęp: 31.10.2014).

kwie wchodzi w skład parlamentu europejskiego. Do grona partii skupionych w EAF w chwili pisania tego artykułu zaliczają się: Wolnościowa Partia Austrii, Front Narodowy, belgijski Interes Flamandzki, włoska Liga Północna, holenderska Partia Wolnościowa⁴⁵. Europejski Sojusz na Rzecz Wolności działa zarówno jako europejska partia polityczna na forum Parlamentu Europejskiego, jak i stowarzyszenie partii oraz ruchów politycznych funkcjonujących na poziomie regionalnym i ogólnokrajowym.

Można przypuszczać, że dyfuzja ideologii ma bardziej dogłębny charakter w strukturach o obliczu pozaparlamentarnym, takich jak: Europejski Front Narodowy (*European National Front*) czy bardziej efemeryczna, skandynawska Nordnat, żeby nie wspomnieć już o strukturach o cechach jawnie neonazistowskich czy rasistowskich, które trudno byłoby zaliczyć nawet do eksternistycznych form nacjonalizmu. Przywołany Europejski Front Narodowy oficjalnie powstał w Warszawie w październiku 2004 roku. Wydarzenie to zostało poprzedzone podpisaniem „Deklaracji współpracy” w czerwcu 2003 roku⁴⁶. Pierwotnie w jego skład wchodziły takie organizacje, jak: włoska Nowa Siła (Forza Nuova), hiszpańska Falanga (Falange), Narodowe Odrodzenie Polski, jako sygnatariusze „Deklaracji”, a także rumuńska Nowa Prawica, Narodowodemokratyczna Partia Niemiec i grecki Złoty Świt⁴⁷.

W ponadnarodowych strukturach nacjonalistycznych wydaje się charakterystyczne dla społeczeństw sieciowych oddzielenie przestrzeni od miejsca. Organizacje nacjonalistyczne wchodzące w skład wspomnianych tu „międzynarodówek nacjonalistycznych” zostały wyrwane z kontekstów lokalnych. Co znamienne, nie szukają one sojuszników we własnym społeczeństwie czy nawet we własnym regionie Europy. Wyjątkiem może tu być jedynie efemeryczny skandynawski Nordnat. Regionalizm nie sprawdza się wśród nacjonalistów o czym dobitnie może świadczyć przykład Europy Środkowo-Wschodniej⁴⁸.

Kontakty internetowe

Niezależnie od struktur typu „międzynarodówki nacjonalistyczne” dyfuzja idei nacjonalistycznych odbywa się również częściej drogą bezpośrednią, a mianowicie przez Internet. Wskazuje się, że sprzyja on również planowaniu i koordynowaniu ulicznych akcji z użyciem przemocy. Ma to zasięg międzynarodowy, choć zazwyczaj liczba uczestników tych akcji jest ograniczona⁴⁹.

⁴⁵ *About EAF*, <http://www.eurallfree.org/?q=node/65> (dostęp: 9.11.2014); *Press Conference: Aftermath of the elections, a future for the EU or a future for Europe?*, <http://www.eurallfree.org/?q=node/1574> (dostęp: 5.10.2014).

⁴⁶ *Constitution de la Frente Nacional Europea (21.06.2003)*, http://www.nouadreapta.org/limbistraine_prezentare.php?id=9&lmb=spa (dostęp: 7.10.2014).

⁴⁷ *Europejski Front Narodowy — Deklaracja współpracy*, http://www.nop.org.pl/old_www/?artykul_id=158 (dostęp: 5.10.2014).

⁴⁸ P. Dočekalová, *Radical Right-Wing Parties in Central Europe: Mutual Contacts and Cooperation*, s. 18–19, http://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/6364/ssoar-pceur-2006-2-docekalova-radical_right-wing_parties_in_central.pdf?sequence=1 (dostęp: 6.10.2014).

⁴⁹ M. Whine, *Trans-European trends in right-wing extremism*, [w:] *Mapping the Extreme Right in Contemporary Europe: From Local to Transnational*, red. A. Mamone, B. Jenkins, New York 2012, s. 318.

Stałe wypowiedzi na tematycznych forach czy portalach internetowych, często o rasistowskim podłożu ideowym, umacniają więzi wspólnotowe interlokutorów, pozwalają im istnieć i rozwijać się. Odczuwają oni wręcz dumę z powodu swojej długotrwałej obecności i aktywności na danym forum. Te wirtualne społeczności mogą zachęcać do usprawiedliwiania przemocy i terroru poza siecią, a nawet do nich zachęcać. Jednocześnie — jak zauważa L. Brownman-Grieve — Internet zastępuje ograniczoną przestrzeń publiczną „prawdziwego” świata. Uczestnicy skrajnie prawicowych forów internetowych mogą za jego pośrednictwem wymieniać swoje ekstremistyczne poglądy⁵⁰.

Zagadnienie propagowania swoich poglądów przez skrajną prawicę za pośrednictwem Internetu ma już stosunkowo bogatą literaturę, dlatego autor ograniczy się jedynie do powołania na badania M. Caiani z wiedeńskiego Instytut für Höhere Studien. Autorka w swoich analizach oparła się na danych pochodzących z czterdziestu pięciu wywiadów przeprowadzonych wśród przedstawicieli skrajnej prawicy w Austrii, Francji, Niemczech, Włoszech, Hiszpanii, Wielkiej Brytanii i Stanach Zjednoczonych oraz analizie zawartości trzystu trzydziestu sześciu prawicowych stron internetowych. Badania miały na celu ustalenie stopnia i formy „transnacionalizacji” ekstremistycznej prawicy w kontekście mobilizacji, zadań, celów i nawiązywania organizacyjnych kontaktów. Innym celem miało być zbadanie wpływu zachodzących w ten sposób zmian na dostrzegalny aktywizm w Internecie⁵¹.

Wszystkie przebadane prawicowe organizacje bez względu na swój rodzaj i kraj powoli przyzwyczajają się do internetowej aktywności jako rodzaju politycznej komunikacji, taktyki i mobilizacji. Pomimo głęboko zakorzenionej niechęci do politycznej globalizacji i integracji europejskiej jawią się jako „przedsiębiorcy” „transnacionalizacji” skrajnej prawicy. Potwierdza to tezę o częściowym upodabnianiu się do siebie programów skrajnej prawicy, zwłaszcza w zakresie wsparcia dla paneuropejskiej jedności i odrzucenia technokratycznej Unii Europejskiej⁵².

Co więcej, Internet okazał się nie tylko użytecznym narzędziem do mobilizacji swoich zwolenników w wymiarze ponadnarodowym, lecz także sprzyja kreowaniu ponadnarodowych celów własnego działania oraz tworzeniu struktur ponadnarodowych. Internet łączy ludzi z różnych krajów i tworzy prawicową cyberspołeczność podobnie myślących. Swoisty fenomen stanowią tu Stany Zjednoczone, gdzie poziom ekstremizmu w sieci wydaje się najwyższy⁵³.

Internet stał się zatem nośnikiem ekstremistycznych idei i poglądów zarówno dla jednostek, które w ten sposób odnajdują ludzi o bliskim sobie światopoglądzie („bratnie dusze”), jak i dla organizacji skrajnie prawicowych, które w ten sposób docierają do,

⁵⁰ Powyższe konkluzje są wynikiem analizy zawartości jednego z najpopularniejszych prawicowo-ekstremistycznych forów internetowych: stormfront.org — określanego jako „pierwsza witryna nienawiści”. Strona internetowa reklamuje się jako społeczność „rasowych realistów i idealistów” oraz „białych nacjonalistów”. Mają oni wspierać „prawdziwą różnorodność i ojczyznę dla wszystkich narodów”. L. Bowman-Grieve, *Exploring “Stormfront”: a virtual community of the radical right*, „Studies in Conflict & Terrorism” 32, 2009, s. 1005.

⁵¹ M. Caiani, *A Transnational Extreme Right? New Right-Wing Tactics and the Use of the Internet*, <http://www.sisp.it/files/papers/2013/manuela-caiani-1504.pdf> (dostęp: 9.10.2014).

⁵² *Ibidem*, s. 17–18.

⁵³ *Ibidem*, s. 18.

często rozsianego szeroko po świecie, grona swych zwolenników. Sieć sprzyja nawiązywaniu kontaktów i wymianie poglądów, jak jednak wynika z wywodów D. Barleya jest to raczej „indywidualizm w sieci” niż trwałe i silne więzi spełniające kryteria klasycznej wspólnotowości⁵⁴.

Podsumowanie

Jak zauważa A.W. Jabłoński, choć nacjonalizm jest zjawiskiem niezwykle złożonym i w toku swojej trzystuletniej historii odegrał zarówno pozytywną, jak i negatywną rolę, skojarzenia ostatnich kilkudziesięciu lat nie wyglądają jednak zbyt zachęcająco. Analogiczne opinie pojawiają się o nim obecnie w środowiskach głównego nurtu politycznego⁵⁵. Współczesne nacjonalizmy coraz częściej ogniskują się wokół organizacji skrajnie prawicowych o obliczu ekstremistycznym lub populistycznym. Ich radykalizm osiąga zazwyczaj różny stopień, począwszy od zmasowanej krytyki kierowanej pod adresem systemu politycznego, a skończywszy na otwartej wrogości wobec panującego ładu konstytucyjnego i chęci jego obalenia.

Zmianie ulega struktura ruchów nacjonalistycznych. Przystają one być ruchami masowymi, coraz rzadziej adresują również swoje programy do szerokich gremiów społecznych. Widoczne jest to zwłaszcza w przypadku prawicowych ekstremizmów, które zamykają się na szerszy elektorat. Słuszna zatem wydaje się konkluzja M. Wichłacz, że współczesny nacjonalizm staje się nacjonalizmem wykluczenia, a nie inkluzji⁵⁶. Funkcje narodotwórcze są spełniane w coraz mniejszym stopniu, natomiast wydłuża się lista wrogów i kategorii osób niepożądanych.

Jeśli za czystą postać klasycznego nowoczesnego nacjonalizmu uzna się dążenie do silnego, suwerennego państwa narodowego, w którym granice etniczne pokrywają się z politycznymi, to należy zauważyć, że owo dążenie również nie ma charakteru pierwszoplanowego⁵⁷. Postulaty tego rodzaju wyraźnie słabną na rzecz takich haseł, jak: etnopluralizm, korporacjonizm, separatyzm rasowy i inne. Podlegają one transnarodowej dyfuzji, poprzez którą trafiają do ideologii ugrupowań politycznych w różnych krajach Europy.

Widoczne staje się odchodzenie od formuły egoizmu narodowego, obecnej pod różnymi postaciami na gruncie wielu krajów, zwłaszcza w nacjonalizmie integralnym. Współ-

⁵⁴ D. Barney, *Spoleczeństwo sieci*, Warszawa 2008, s. 181–191.

⁵⁵ A.W. Jabłoński, *Nacjonalizm, patriotyzm i kosmopolityzm — ujęcie teoretyczne i historyczne*, [w:] *Nowoczesne formy patriotyzmu i nacjonalizmu w kontekście przemian współczesnych systemów społeczno-politycznych*, red. D. Drałus, M. Wichłacz, Wrocław 2013, s. 63.

⁵⁶ M. Wichłacz, *Tożsamość i terytorium w perspektywie transnacjonalizmu i postnacjonalizmu*, [w:] *Nowoczesne formy patriotyzmu...*, s. 146.

⁵⁷ Do takich konkluzji odnośnie istoty klasycznego nacjonalizmu dochodzą autorzy najbardziej znanych dzieł poświęconych nacjonalizmowi. E. Kedourie, *Nationalism. Fourth, expanded edition*, Oxford 1993, s. 1; E. Gellner, *Narody i nacjonalizm*, Warszawa 1991, s. 9; P. Alter, *Nationalism. Second edition*, New York 1994, s. 66. Na nacjonalistyczną i *de facto* często mityczną nostalgię za suwerennością wskazuje Smith. Zob. A.D. Smith, *Nacjonalizm. Teoria, ideologia, historia*, Warszawa 2007, s. 160.

cześni europejscy nacjonaści coraz rzadziej myślą w kategoriach wroga narodowego (innego narodu). Poszukują go raczej w obrębie granic własnego kraju oraz własnego społeczeństwa, a nawet narodu. Przeszłość i „tradycja” z całą pewnością dzielą nacjonalistów, coraz częściej zwycięża jednak chłodna kalkulacja wskazująca na konieczność poszukiwania punktów stycznych i podstaw do porozumienia. Współcześni nacjonaści znajdują coraz więcej elementów wspólnych z wrogimi do niedawna nacjonalistami z innych krajów niż organizacjami krajowymi z tego samego nurtu. Następuje zatem zauważane przez Castellsa oddzielenie od siebie czasu i miejsca. Proces ten jest również widoczny w postaci pojawiających się coraz częściej „międzynarodówek nacjonalistycznych”.

W nowych ruchach nacjonalistycznych zaczyna dominować specyfika środowiskowa. A zatem są to ludzie zajmujący podobne pozycje i role społeczne, przejawiający poczucie wspólnoty oparte na podobieństwie ról, podobnych koncepcjach, ideologiach czy światopoglądach. Występują pomiędzy nimi intensywne kontakty wewnątrzśrodowiskowe⁵⁸. Noszą one wiele wspomnianych już cech neotrybalizmu Maffesoliego, łącznie z ich emocjonalnością i efemerycznością czy nawet brakiem wyraźnego centrum. Zasadne wydaje się zatem określenie omawianego tu typu nacjonalizmu mianem nacjonalizmu środowiskowego, poparcie tej tezy w tytule niniejszego artykułu wymagałoby jednak szerszego rozwinięcia⁵⁹.

Sądzę, że wiele cech o charakterze środowiskowym można również przypisać tym znamionom Castellowskiego społeczeństwa sieci, jakie mają kontakty internetowe nacjonalistycznych ekstremistów. Przestrzeń przepływów zastępuje w nich ograniczoną przestrzeń publiczną. Jedność poglądów i emocji nie pokrywa się z jednością miejsca i sprzyja „transnacionalizacji” nowych idei. Reasumując: jest to nowa jakość ruchów i korelująca z tym nowa jakość idei nacjonalistycznych.

Bibliografia

- Alter P., *Nationalism. Second edition*, New York 1994.
- Barney D., *Społeczeństwo sieci*, przeł. M. Fronia, Warszawa 2008.
- Bauman Z., *Etyka ponowoczesna*, przeł. J. Bauman, J. Tokarska-Bakir, Warszawa 1996.
- Bauman Z., *Ponowoczesność jako źródło cierpień*, Warszawa 2000.
- Bauman Z., *Wieloznaczność nowoczesna, nowoczesność wieloznaczna*, przeł. J. Bauman, Warszawa 1995.
- Bowman-Grieve L., *Exploring “Stormfront”: a virtual community of the radical right*, „Studies in Conflict & Terrorism” 32, 2009, nr 11.
- Castells M., *Siła tożsamości*, przeł. S. Szymański, Warszawa 2009.
- Castells M., *Społeczeństwo sieci*, przeł. M. Marody et al., Warszawa 2011.
- Cole A., *Old right or New right? The ideological positioning of parties of the far right*, „European Journal of Political Research” 2005, nr 44.
- Copsey N., *Contemporary British Fascism*, „Palgrave Macmillan” London 2008.

⁵⁸ P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków 2009, s. 112–114.

⁵⁹ Termin „środowisko społeczne” jest niestety mało precyzyjny i budzi kontrowersje wśród polskich socjologów zob. Z. Kawka, E. Rokicka, *Środowisko społeczne*, [w:] *Encyklopedia socjologii. Suplement*, Warszawa 2005, s. 343–349, zwłaszcza s. 349.

- Gellner E., *Narody i nacjonalizm*, przeł. T. Hołówka, Warszawa 1991.
- Grott B., *Nacjonalizm czy nacjonalizmy (Zamiast wstępu)*, [w:] *Nacjonalizm czy nacjonalizmy? Funkcja wartości chrześcijańskich, świeckich i neopogańskich w kształtowaniu idei nacjonalistycznych*, red. B. Grott, Kraków 2006.
- Holland D., *Polityczny żołnierz*, Warszawa 1999.
- Ignazi P., *Re-emergence of the Extreme Right in Europe*, „Reihe Politikwissenschaft” 1995, nr 21.
- Jabłoński A.W., *Nacjonalizm, patriotyzm i kosmopolityzm — ujęcie teoretyczne i historyczne*, [w:] *Nowoczesne formy patriotyzmu i nacjonalizmu w kontekście przemian współczesnych systemów społeczno-politycznych*, red. D. Drałus, M. Wichłacz, Wrocław 2013.
- Jankiewicz J., *Nowa skrajna prawica w wybranych państwach Europy Zachodniej*, Toruń 2007.
- Karapin R., *Radical-right and neo-fascist parties in Western Europe*, „Comparative Politics” 30, 1998, nr 2.
- Kedourie E., *Nationalism. Fourth, expanded edition*, Oxford 1993.
- Lewandowski M., *Nacjonalizm Narodowego Odrodzenia Polski w świetle analizy zawartości pisma „Szczerbiec”*, Radzyń Podlaski 2004.
- Macklin G.D., *Co-opting the counter culture: Troy Southgate and National Revolutionary Faction*, „Patterns of Prejudice” 2005, nr 3.
- Mammone A., *Eternal return? Faux and contemporarization of neo-fascism across Britain, France and Italy*, „Journal of Contemporary European Studies” 2009, nr 2.
- Maffesoli M., *Czas plemion. Schyłek indywidualizmu w społeczeństwach ponowoczesnych*, przeł. M. Bocholc, Warszawa 2008.
- Meller A., *Międzynarodówka nacjonalistyczna jako przeciwwaga dla globalizacji. Polityka zagraniczna III RP w ocenie polskich integralnych nacjonalistów na przykładzie koncepcji Narodowego Odrodzenia Polski (1994–2004)*, [w:] *Polityka zagraniczna III RP. 20 lat po przełomie*, t. I, A. Jarosz, K. Olszewski, Toruń 2011.
- Moroska-Bonkiewicz A., *Słowo wstępne. Wprowadzenie do badań nad ekstremizmem*, [w:] *Ekstremizm polityczny we współczesnym świecie*, red. A. Moroska-Bonkiewicz, Wrocław 2012.
- Mudde C., *Populist Radical Right in Europe*, Cambridge 2007.
- Mudde C., *The populist radical right: a pathological normalcy*, „West European Politics” 33, 2010, nr 6.
- Rydgen J., *Is extreme right-wing populism contagious? Explaining the emergence of a new party family*, „European Journal of Political Research” 2004, nr 44.
- Rydgen J., *The sociology of Radical Right*, „Annual Review of Sociology” 33, 2007.
- Słownik Socjologii i nauk społecznych*, red. G. Marshall, przeł. A. Kapciak et al., Warszawa 2004.
- Smith A.D., *Nacjonalizm. Teoria, ideologia, historia*, przeł. E. Chomicka, Warszawa 2007.
- Smith A.D., *Nationalism and Modernism. A critical survey of recent theories of nations and nationalism*, London-New York 1998.
- Stalder F., Manuel Castells. *Teoria społeczeństwa sieci*, przeł. M. Król, Kraków 2012.
- Standing G., *Prekariat. Nowa niebezpieczna klasa*, przeł. K. Czarnecki et al., Warszawa 2014.
- Sztompka P., *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków 2009.
- Tomasiewicz J., *Między faszyzmem a anarchizmem. Nowe idee dla nowej ery*, Pyskowice 2000.
- Tomasiewicz J., *Narodowe Odrodzenie Polski i jego wizja „Katolickiego Państwa Narodu Polskiego” jako uwspółcześiona wersja narodowego radykalizmu*, [w:] *Różne oblicza nacjonalizmów. Polityka — Religia — Etos*, red. B. Grott, Kraków 2010.
- Wichłacz M., *Tożsamość i terytorium w perspektywie transnacjonalizmu i postnacjonalizmu*, [w:] *Nowoczesne formy patriotyzmu i nacjonalizmu w kontekście przemian współczesnych systemów społeczno-politycznych*, red. D. Drałus, M. Wichłacz, Wrocław 2013.
- Wilson S., *History and traditionalism: Maurras and the action Française*, „Journal of the History of Ideas” 29, 1968, nr 3.
- Whine M., *Trans-European trends in right-wing extremism*, [w:] *Mapping the Extreme Right in Contemporary Europe: From Local to Transnational*, red. A. Mamone, B. Jenkins, New York 2012.

Źródła internetowe

About EAF, <http://www.eurallfree.org/?q=node/65>.

Caiani M., *A Transnational Extreme Right? New Right-Wing Tactics and the Use of the Internet*, <http://www.sisp.it/files/papers/2013/manuela-caiani-1504.pdf>

Constitution de la Frente Nacional Europea (21.06.2003), http://www.nouadreapta.org/limbistraine_prezentare.php?idx=9&lmb=spa

Europejski Front Narodowy — Deklaracja współpracy, http://www.nop.org.pl/old_www/?artykul_id=158

Majewski A., *Kim są Autonomiczni Nacjonalisci*, <http://www.fronda.pl/a/kim-sa-autonomiczni-nacjonalisci,19218.html>

M. Mareš, *Far right networks in Northern and Eastern Europe*,

http://cena.org/analysis/wp-content/uploads/2013/02/Mares_final.pdf

Minkenberg M., *The Radical Right in Europe: An Overview*, <https://portal.dnb.de/opac.htm?method=showFullRecord&currentResultId=%22Michael%22+and+%22Minkenberg%22%26any&currentPosition=2>

Mutual Contacts and Cooperation, http://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/6364/ssoar-pceur-2006-2-docekalova-radical_right-wing_parties_in_central.pdf?sequence=1

Neuropa 2.0: Jobbik, AENM, and the Nationalist Alternative Model to European Integration, <http://nicholasnicoletti.com/EU%20Conference/Paper%20Submissions/Bennett,%20Stevem%20-%20Neuropa%202.0.pdf>

Norris P., *Radical Right: Voters and Parties in the regulated market*, http://www.hks.harvard.edu/fs/pnorris/ Acrobat/Radical_Right/Chapter%201.pdf

Press Conference: Aftermath of the elections, a future for the EU or a future for Europe?, <http://www.eurallfree.org/?q=node/1574>

Contemporary nationalism in Europe. Characteristics of selected aspects

Keywords: nationalism, political thought, extremism, populism, neotribalism, space of flow

Summary

The article presents the characteristics of selected aspects of the contemporary type of nationalism in Europe. In the author's opinion, the contemporary type of nationalism in Europe ceased to be a mass movement and stopped functioning in the inclusive manner. The nationalisms representing this type are characterised by the transnational diffusion of ideas and slogans. They also drift away from the formula of integral nationalism and national egoism. The main enemies are now perceived within own societies rather than amongst other nations. Neotribalism becomes perceptible among them in the approach approximating that displayed by Michel Maffesoli. Their development is significantly influenced by the phenomenon known as space of flow referred to by Manuel Castells. These nationalisms more and more often take the form of confined social environments.